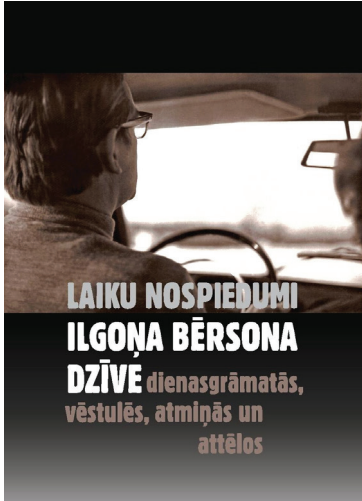

ILGONIS BĒRSONS UN VIŅA LAIKS

Laiku nospiedumi

Ilgoņa Bērsona dzīve dienasgrāmatās, vēstulēs, atmiņās un attēlos. 1947–1990
Rīga: Zinātne, 2019, 496 lpp.

Laiks skrien neticami ātri, un kopš Ilgoņa Bērsona grāmatas “Laiku nospiedumi” iznākšanas ir apritējis jau vairāk nekā gads. Tomēr grāmata ir pelnījusi izvērtējumu. Vispirms jau tāpēc, ka to ir radījis izcils literatūrzinātnieks, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktors, LZA prezidenta, akadēmiķa Ojāra Spāriša vārdiem runājot — “neapšaubāma literārās dzīves vērtējuma un kritikas autoritāte”. Arī tāpēc, ka grāmata atspoguļo un raksturo svarīgu laikposmu Latvijas valsts vēsturē. Tieši grāmatas sabiedriskā nozīme ļauj man, no literatūrzinātnes tālu stāvošai personai, vērtēt šo monumentālo darbu.

Grāmatas veidošanā izmantots I. Bērsona personiskais arhīvs, teksti un fotoattēli. Tajā ir divas attīstības līnijas. Viena rāda bez vecākiem palikuša pusaudža personīgo izaugsmi līdz pazīstamam zinātniekam un sabiedriskam darbiniekam pirmsatmodas Latvijā, otra — Latvijas sabiedrības pārveidi sociālisma iekārtā.

Grāmatai ir vairāki priekšvārdi — akadēmiķa O. Spāriša izjustā eseja “Ilgoņa Bērsona

grāmatas un smaga laikmeta raisītas domas” un klasiski grāmatas sastādītājas *Mg. philol.* Madaras Eversones ievadvārdi. Trešais ievadteksts ir 2006. gada 18. septembrī grāmatai “Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktors Ilgonis Bērsons” autora paša paustais savas bērnības “kopsavilkums” — pilns šausmu un iznīcības.

Ilgoņa Bērsona “bērnības” stāsts ir par laiku līdz 1945. gada maijam, uztverts bērna un pusaudža acīm. Grāmatā stāsts sākas 1947. gadā, kad I. Bērsons ir 16 gadus vecs skolnieks. Beidzot pamatskolu, viņa liecībā spīd tikai augstākās atzīmes. Apaļš teicamnieks — tā viņš sāk savu dzīvi un tā to turpina.

Literāro darbību I. Bērsons sācis agri. Septiņpadsmit gadu vecumā viņš izveido savu pirmo laikrakstu un žurnālu — abiem nosaukums “Literāts”, kā viņš pats raksta — “rokrakstā, vienā eksemplārā, jo bija domāti... vienīgi pašam”. Jau 1949. gadā laikrakstam “Pionieris” nosūtīts dzejolis, un saņemts rosinošs uzmundrinājums rakstīt

vēl. No Talsu apriņķa laikraksta “Padomju Karogs” saņemts aicinājums rakstīt atsaukmes par literatūras pulciņu darbību un grāmatām. 1949. gada rudenī tapis I. Bērsona pirmais raksts “Pētīsim Talsu apriņķa rakstniecību”. Agrīnā uzņēmība un interese par literatūras vēsturi labi raksturo I. Bērsona turpmāko darbību zinātnē un citās jomās — neatlaidīga, mērķtiecīga, radoša un ļoti produktīva. Divdesmit gadu vecumā viņš savā dienasgrāmatā raksta: “Nevienam darbam es tā neatdodu savu sirdi kā šim — kas izpaužas literāru faktu krāšanā. Tā būs bagāža nākotnei.” Nodoms piepildījās — sakrātie materiāli noderēja vēlāk zinātniskajā darbā, kas sākās studiju gados ar pētījumiem par dzejnieku Mākoni, Aspaziju, Ermani Pipiņu-Vizuli, turpinājās monumentālajos darbos “Latviešu padomju rakstnieki” un daudzos citos, un vainagojās ar Kārļa Skalbes izlasi. Kā pa jokam sakopotu un izdoti aizraujošie “Segvārdi un segburti: noslēpumi un meklējumi” divās grāmatās. Šo darbu tapšanas prieks un grūtības atklājas “Laiku nopiedumos” publicētajos dokumentos.

Pirmais recenzētais zinātniskais darbs ir 23 gadus jaunā Latvijas Universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras nodaļas trešā kursa studenta referāts “Literatūra laikrakstā “Cīņa” 1949–1944”, kas nācis klajā 1954. gada 5. aprīlī. Pirmo recenziju un vēl dažas citas slavinošas atsaukmes I. Bērsons saņēmis no docenta Arvīda Grīguļa. Grīguļa padoms un atbalsts jaunajam Bērsonam ir bieži noderējis. Jau 1952. gadā I. Bērsons savā dienasgrāmatā atzīst — “Mani ļoti interesē latviešu literatūra burž. Latvijas gados. Te tikpat kā nemaz nearts lauks, lit. vēsturnieku aizmirsts darba lauks. [...] Te derētu specializēties un celt gaismā, kas vērtīgs.” Un atkal vēlīgais liktenis palīdz — sagādā viņam iespēju ieņemt redaktora vietu Latvijas Valsts izdevniecības Daiļliteratūras redakcijā, specializējoties galvenokārt Latviešu pirmspadomju literatūras darbu izdošanā. Turklāt viņš iegūst tiesības iestāties aspirantūrā pēc gada, nevis diviem, kā noteica esošā kārtība.

Šis plāns paliek neīstenots, jo 1956. gadā, tūlīt pēc Latvijas Universitātes beigšanas I. Bērsons sāk strādāt par *Cīņas* literāro līdzstrādnieku, uzņemoties sakārtot Sudrabkalna kopotus rakstus. Jau 1957. gadā viņš kļūst par laikraksta *Cīņa* literatūras un mākslas nodaļas vadītāja vietas izpildītāju (viņa paša vārdiem — “Neticami, ka tik drīz ieņemu tādu posteni”). Kopotu rakstu izdošana ir iemīļots darba lauks visā I. Bērsona radošās darbības laikā. Viņš ir vairāku rakstnieku — Leonīda Breikša, Aleksandra Čaka, Aleksandra Grīna, Jāņa Jaunsudrabiņa, Kārļa Skalbes kopotu rakstu sastādītājs un redkolēģiju loceklis.

1959. gadā *Cīņas* redakciju nākas atstāt, bet vietā stājas jauns panākums — tā gada rudenī I. Bērsons negaidīti kļūst par Latvijas Padomju rakstnieku savienības biedru. Šajā laikā viņš ir tikai 28 gadus vecs. Pēc tam dienests armijā, darbs žurnāla *Karogs* redakcijā. Latvijas Zinātņu akadēmijas vārds kā iespējamā darba vieta pirmo reizi ieskanas 1960. gadā, tomēr tikai 1972. gadā viņš sāk strādāt Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša Valodas un literatūras institūtā. Pirms tam viņš ir strādājis par Latvijas Valsts izdevniecības vecāko redaktoru un galvenā redaktora vietnieku. Tad valdes sekretāra amats Latvijas Padomju rakstnieku savienībā, atkal žurnāls *Karogs*, laikraksts *Padomju Karogs*, un, no 1990. gada, priekšsēdētāja pirmais vietnieks Latvijas Rakstnieku savienībā. Tas ir laiks, kad I. Bērsons pats var kādam palīdzēt vai nepalīdzēt, kādu ievest vai izstumt no literatūras.

Vēstules un dienasgrāmatas lappuses atklāj trauksmaino literātu un izdevniecību dzīvi un rāda, cik grūti dažkārt ir pieņemt lēmumus un cik nozīmīgi tie mēdz būt. Plašajā dokumentu klāstā atklāti atainojas sabiedrībā pazīstamu literātu, mākslas un politisko darbinieku tēli, viņu darbi un nedarbi, plašākā sabiedrībā nezināmas epizodes.

Grāmatā daudz personīgu detaļu, kas parāda I. Bērsona rakstura iezīmes. Viņš ir cīnītājs, Latvijas patriots. Katrs solis tiek izvērtēts pēc vismaz diviem kritērijiem — vai tas, ko

es daru, nebūs nodevība pret pirmspadomju Latviju, kuru viņš uzskatīja par brīvu valsti, savu īsto dzimteni, un vai tas nekaitēs viņa vēlmei sasniegt virsotnes literatūrzinātnē, uzkāpt pa, viņa vārdiem runājot, “kāpnītēm lielajā Literatūras zinātnes kalnā, kura virsotni sasniegt var tikai retais”.

Tomēr bez kompromisiem neiztikt, un dažkārt arī tie ir ļoti personiski. Viņš izvairās no komjaunatnes, jo nevar pieņemt jaunās varas vērtības, un priecājas, kad saprot, ka viņam par to nav jādomā, jo tēvs bijis apcietināts kā kulaks (vai izsūtīts, kā nu bija izdevīgāk stāstīt) un māte izsūtīta, un viņu komjaunatnē, visticamāk, nemaz neņems. Lai dabūtu labāku raksturojumu pēc vidusskolas beigšanas, stāstu par tēvu var atkal mainīt. Lai iekļūtu universitātē un varētu studēt iemīļoto literatūrzinātni, viņš ir gatavs samelot par savu izsūtīto māti, taču ir laimīgs, ka tas nebija jādara. Viņš atzīst: “Tā man mācīja, ka nevajag dzīvē klusēt un noraudzīties, kā viss nokārtojās, bet mesties pašam notikumam juceklī, runāt un rīkoties, skatīties pēc apstākļiem.” Divdesmitgadīgā atzinums par pielāgošanos tiek ņemts vērā visu mūžu, kā pats domā, tikai un vienīgi sekojot savam mērķim un savas tautas interesēm. Lai varētu strādāt žurnālistikā un vēlāk, zinātnē, viņš tomēr iestājas komjaunatnē, taču nekļūst par komjaunieti pēc pārliecības. Iesaistīšanās komunistiskās partijas darbā ir bijusi vieglāka, bez dienasgrāmatā atzīmētiem sirdsapziņas pārmetumiem. 1957. gada novembrī viņš kļūst par PSKP biedra kandidātu, bet 1959. gada februārī — par biedru. Attaisnojums — nacionālkomunistu Eduarda Berklava vārdi: “Bet mūsu gaita uz priekšu būs vēl ātrāka, ja visi labākie, arī latviešu tautas labākie dēli un meitas, atradīsies cīnītāju avangardā — komjaunatnē, partijā.” Arī I. Bērsons nav tikai vienkāršs partijas biedrs — viņš ir bijis Latvijas Rakstnieku savienības partijas pirmorganizācijas biroja loceklis, biroja sekretāra vietnieks un arī partijas izglītības iestādes — rajona Tautas universitātes Žurnālistikas fakultātes dekāns.

Grāmatā aprakstītajā periodā — viņa dzīves 43 gados — I. Bērsons ir saņēmis gan lielus un mazus slavinājumus un apbalvojumus, gan pelnītus un nepelnītus brāzienus, gan darbabiedru apbrīnu un atzinību. Tomēr, pateicoties uzņēmībai un stingrai pārliecībai, ka cilvēka vērtību rāda viņa padarītais darbs, viņa ceļš arī Latvijas padomju periodā ir gājis tikai augšup.

Laikmeta aina veidojas, lasot tā laika dokumentus — klasesbiedres Līvijas Vēberes dienasgrāmatas lappuses par to, kā radās komjaunatne, kāda bija pēckara jauniešu attieksme pret to un kā nopūlējās pedagogi, lai jauniešus pārliecinātu pievienoties, kāpēc jaunieši stājās komjaunatnē, un, galu galā, cik dažāda bija skolotāju attieksme pret jauno varu.

Pārsteidzoši lietišķas, bet emocionāli iespaidīgas ir ieslodzīto un izsūtīto I. Bērsona radinieku — tēva, mātes un brāļa vēstules uz mājām, tās atklāj izsūtīšanas cietsirdību, dzīvi izsūtījumā un mājās palikušo traģēdiju. Izglītošanās un literārās darbības sākums norit neziņā, kā izturēties pret jauno varu un tās prasībām, cerībās, ka laiki drīz var mainīties, sevi pārvarēšanā, pielāgojoties laikam, lai īstenotu savas ieceres. Vēlāk — darba un sadzīves ainas, kas atklājas vēstulēs un dienasgrāmatas lappusēs: redakciju ikdiena, mājokļu trūkums, Jāņu aizliegšana un svinēšana. Izskatās, ka atšķirībā no mūsdienām, inteliģences, tostarp rakstnieku un žurnālistu, darba atlīdzība ir bijusi gluži laba. Lietišķi pasniegts, bet, ak, cik pazīstams un ciešanu pilns ir jaunās Bērsonu ģimenes ceļš uz savu mājokli galvaspilsētā.

Sākot ar I. Bērsona darba dzīves pilnbriedu (1961. gadu), dokumentālo liecību vēstījums par līdzilvēkiem kļūst vēl vērtīgāks. Kritika, idejiskā tīrība, partijas līnijas turēšana, cenzūra un pārpratumi, pārcensānās, sūdzības citam par citu ir kļuvušas par parādībām, ar kurām jāreķinās. Šajās lappusēs alkas pēc brīvās Latvijas vairs neizskan, drīzāk jūtams pieradums, samierināšanās ar esošo kārtību. Jā, dažkārt ir nepatīkami, ir

sajūta, ka nodarīta netaisnība, radīts morāls vai intelektuāls zaudējums, bet vienmēr jau atrodas izeja. Viss paiet, un dzīve turpinās.

Grāmata iekļauj arī trauksmaino pirms-atmodas periodu: pirmie ārzemju ceļojumi un atskaites par tiem, atbrīvošanās no padomju ierašām, organizācijām, atribūtikas, nosaukumiem un goda zīmēm, grāmatu un izdevumu aizliegumu atcelšana, neatkarība un plāni par kaut ko savu, uzruna “kungs” uzrunas “biedrs” vietā. Beidzot bija iespējams savām acīm redzēt vietas, kur dzīvojuši un strādājuši izcili latviešu literāti, uzzināt patiesību par viņu dzīvi no pirmdokumentiem.

Dokumenti pauž sajūsmu par jauno laiku, ko neticēdami, bet cerēdami gaidīja daudzi. Tolaik likās, ka atbrīvoties no vecā, padomiskā būs viegli, bet neapzinājās, kāds spēks ir piecdesmit gados izveidotā cilvēku mentalitāte. Grāmatā pieminētie cilvēki ir tie, kas pēc 90. gadu notikumiem pēkšņi kļuva par brīvās, neatkarīgās Latvijas iemītniekiem, savas zemes saimniekiem. Tāpat kā pirmās brīvvalsts sākumā — apspiesti, iebiedēti, vienmēr gatavi pielāgoties, daži — dedzīgi esošās iekārtas aizstāvji, citi — brīvību alkstoši un nogaidoši, bet lielākā daļa — samierinājušies un esošās kārtības pieradināti.

I. Bērsona dienasgrāmatas lappuses ciniiski un nesaudzīgi atklāj, kā ir veidojies padomju cilvēks. Autora pusaudža gados (tūlīt pēc 1947. gada) komjaunatne bija kā robežšķirtne starp uzticību savai tēvzemei vai nodevību pret to, taču jau pēc nepilniem desmit gadiem iestāšanās komjaunatnē kļūst pašsaprotama, jo bez tās nav iespējams mācīties un veidot profesionālo karjeru, kur nu vēl iegūt izcilību. Arī rakstītajam vārdam ir jāiztur cenzūra, un ir jāiemācās izvairīties no slidēnām tēmām un izteikumiem, lai varētu pateikt vismaz kaut ko. I. Bērsons nav vienīgais tā laika censonis, kas pielāgošanās mākslu ir apguvis un izmanto bez sirdsapziņas pārmetumiem. Taču viņam netrūkst drosmes iejaukties, redzot neizpratni vai netaisnību, kā, piemēram, publiski nostājoties pret padomju

rakstnieka Borisa Pasternaka nomelnošanu par romāna “Doktors Živago” izdošanu ārpus PSRS.

I. Bērsons iesaistās jaunās dzīves veidošanā. Komunistisko partiju viņš atstāj jau 1991. gadā. Aizliegto rakstnieku rehabilitācija un grāmatu aizliegumu atcelšana ir viens no virzieniem, kurā viņš aktīvi iesaistās. Laiki ir mainījušies, un sabiedrībā jau ir jūtama atmoda. 1969. gadā Ilgonis Bērsons centās nodibināt sakarus ar ārzemju latviešiem. Taču centieni nebija sekmīgi — Rīgā bija paredzēts Eiropas Latviešu jaunatnes apvienības seminārs, bet tas nenotika. Viņam pašam nācās atrastīties gan par atteikumu rīkot šo semināru, gan par nākamo, kad pienāca uzaicinājums piedalīties līdzīgā pasākumā Vācijā. “Laiku nospiedumi” beidzas ar epizodi par Otro pasaules latviešu rakstnieku saietu, kas notika 1990. gada 26.–27. decembrī Jūrmalā.

I. Bērsona grāmata ir unikāla vēstures liecība, kas paliks neapstrīdama, jo tā pasniegta kā dokumentu, nevis apgalvojumu vai atstāstījumu sakopojums. Dokumentu sakārtojums hronoloģiskā, nevis tematiskā kārtībā rada reālā laika plūduma izjūtu un parāda, kā nepilnā viena cilvēka mūžā iekļaujas un cits citam seko vairāki vēsturiski atšķirīgi posmi — brīvās Latvijas periods, kam ir ne tikai balta krāsa, pirmais padomju okupācijas periods, karš un laiks, kad padomju vara nostiprinājās uz piecdesmit gadiem. Saturs un teksta izkārtojuma loģika veido grāmatas zinātnisko vērtību. Turklāt tā ir aizraujoša lasāmviela, patiess laikabiedra stāsts par notikumiem un izjūtām, par kurām mūsdienās raujas vēstīt cilvēki, kas tajā laikā nav dzīvojuši.

Ilgonis Bērsons saka: “Mans mūžs ir ne-laimīgi laimīgs.” Un tā par sevi varētu teikt daudzi pagājušā gadsimta vidus un otrās pusē cilvēki, kas paguva piedzīvot arī Atmodu. Viņa grāmata šo apgalvojumu pierāda dokumentāli.

Raita Karnīte

2020. gada 21. jūlijā